

УДК 82

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-2-24>**Руслана ЖОВТАНІ,**

orcid.org/0000-0002-7421-148X

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних комунікацій
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) r.zhovtani@gmail.com**НІМЕЦЬКОМОВНА ЛІТЕРАТУРА У РЕАЛІЯХ ПОЛІТИКИ
НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІСТИЧНОГО РЕЖИМУ: АСПЕКТИ КРИТИЧНОЇ РЕЦЕПЦІЇ**

У статті зроблено спробу окреслити маркери критичного осмислення особливостей розвитку німецькомовної літератури в період панування ідеології націонал-соціалізму. Вивчення націонал-соціалістичної літератури важливе передусім з огляду на зв'язок її представників зі здобутками попередників, а також задля розуміння причин катастроф, спричинених нацистами. Загалом літературний процес у нацистській Німеччині не був монолітним та уніфікованим, розгалужуючись на різні – у соціальному й ідейному вимірах – напрями. Втручання в організацію літературного життя у країні стало певним поштовхом для становлення такого феномену в німецькомовному письменстві, як «внутрішня еміграція». Тут доцільно підкреслити, що література еміграції, яка постала як явище після 1933 р., увібрала в себе твори не тільки письменників у вигнанні, але й тих авторів, котрі тією чи іншою мірою присвятили себе боротьбі проти нацизму. Тривалий час дослідники оминали увагою цю частину німецькомовного письменства, тож актуальність розвідки викликана відсутністю в українському літературознавстві спеціальних досліджень, присвячених названій проблематиці. Її мета полягає у розкритті змістового наповнення та динаміки науково-критичної рецепції німецькомовного письменства, у т. ч. еміграційного, у другій половині ХХ ст. З одного боку, екзильна література нерозривно поєднана з німецькими традиціями, а з іншого – репрезентує протилежність творчості письменників-екзильнтів літературі у Третньому Райху за умов їхньої інтеграції в культурне та суспільно-політичне життя країн перебування. У ході аналізу встановлено, що найбільш активна фаза рецепції припадає на 60–80-ті рр. ХХ ст. Саме доля та роль митця у реаліях Третнього Райху постають переконливим мірилом відтворення картини духовного стану німецького суспільства за умов тоталітарної дійсності. Обриси німецькомовної літератури, на яку безпосередньо або опосередковано вплинув націонал-соціалістичний режим, недоцільно зводити виключно до творів, написаних у часовий проміжок між 1933 та 1945 рр., адже її прояви мали як свої витoki, так і відголоси.

Ключові слова: рецепція, німецькомовна література, еміграційна література, внутрішня еміграція, політика націонал-соціалістичного режиму, інтерпретація.

Ruslana ZHOVTANI,

orcid.org/0000-0002-7421-148X

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of International Communication
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) r.zhovtani@gmail.com**GERMAN-LANGUAGE LITERATURE IN THE POLICY REALITIES
OF THE NATIONAL SOCIALIST REGIME: ASPECTS OF CRITICAL PERCEPTION**

The present article attempts to outline the markers of critical comprehension of the peculiarities of development of German-language literature during the period of the domination of Nazi ideology. The study of this phenomenon is important primarily in view of the connection of its representatives with the achievements of its predecessors, as well as to understand the causes of the disasters caused by the Nazis. In general, the literary process in Nazi Germany was not monolithic and unified, branching out into different – in social and ideological dimensions – directions. Interference in the organization of literary life in the country was a certain impetus for the emergence of such a phenomenon in German-language writing as «internal emigration». It is worth emphasizing that the literature of emigration, which emerged after 1933, absorbed the works not only of writers in exile, but also of those authors who devoted themselves to the struggle against Nazism. For quite some time, researchers have overlooked this component of German-language writing. Thus, the topicality of the article is due to the lack of special studies in Ukrainian literary criticism on this issue. Its purpose is to determine the content and dynamics of critical reception of German-language literature, including the literature of emigration, in the second half of the twentieth century. On the one hand, exile literature is inextricably linked with German traditions, and on the other hand represents the opposite of the work of exile writers of literature

in the Third Reich in terms of their integration into the cultural and socio-political life of their host countries. In the course of the analysis it has been revealed that the most active phase of reception occurs in the 60-80s of the twentieth century. It is the fate and role of the artist in the realities of the Third Reich that appear to be a convincing measure of the reproduction of the picture of the spiritual state of German society in the conditions of totalitarian reality. At the same time, the outlines of German-language literature, which was directly or indirectly influenced by the National Socialist regime, should not be reduced exclusively to works written between 1933 and 1945. After all, its manifestations had both their origins and echoes.

Key words: *perception, German-language literature, emigration literature, internal emigration, policy of the National Socialist regime, interpretation.*

Постановка проблеми. Нова епоха в історії Німеччини, сповнена драматизму, розпочалася 30 січня 1933 р., коли президент Ваймарської Республіки Пауль фон Гінденбург (1847–1934) призначив Адольфа Гітлера (1889–1945) райхсканцлером, доручивши йому сформуванню й очолити уряд. Цій події передував період виразної радикалізації політичного та соціального життя. Представники німецькомовної інтелігенції з лівими, ліберальними та демократичними поглядами, які не поділяли націонал-соціалістичні ідеї, відчували, що їхні права та свободи дедалі більше обмежуються (Hohendahl, 1971: 35). Опіраючись на членів партії Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, А. Гітлер сконцентрував усю повноту влади у своїх руках. Відразу ж після сформування уряду та на тлі провокаційного підпалу Райхстагу 27 лютого 1933 р. націонал-соціалісти запустили механізм кривавих репресій, скерованих проти політичних та ідеологічних противників. На вимогу А. Гітлера президент запровадив надзвичайний стан, що тривав аж до травня 1945 р. Його сутність полягала у скасуванні всіх демократичних прав і свобод, тож у Німеччині запанували шовіністичні настрої, які призвели до всеохопного терору. Власне, тільки в ніч після підпалу Райхстагу в Берліні було схоплено понад 1 500 осіб, а в Німеччині загалом – понад 10 000, котрі загрожували монополії влади НСДАП (Nürnberger, 2009: 35). У цьому сенсі саме доля та роль митця у реаліях Третього Райху постають переконливим мірилом відтворення картини духовного стану німецького суспільства за умов тоталітарної дійсності.

Аналіз досліджень. Вивчення націонал-соціалістичної літератури важливе передусім з огляду на зв'язок його представників зі здобутками попередників, а також задля розуміння причин катастроф, спричинених нацистами. Тривалий час дослідники оминали увагою цю частину німецькомовного письменства. Розкриттю окресленого питання і присвячена ця розвідка.

Метою статті є аналіз основних аспектів критичної рецепції націонал-соціалістичної літератури у другій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Терор із боку націонал-соціалістів відразу після приходу до влади був сфокусований на репрезентативних носіях німецької культури – вчених, митцях, а також письменниках, чимало з яких на той момент вже мали ім'я у світовій літературі (Schoeps, 2000; Strauch, 2006). Мистецтво, література, музика, архітектура, кіно були приведені у відповідність до позицій влади. У цьому сенсі пророчими виявилися слова видатного німецького письменника Г. Гайне (1797–1856) із його трагедії «Альманзор» (1823): «Це була лишень прелюдія, адже там, де спляють книжки, спляють врешті-решт і людей» (Heinrich Heines Werke, 1954: 1061). Контекст цього висловлювання пов'язаний із часопросторовими координатами ХVІ ст. в Іспанії. Цитовані слова належать Хасану, героєві драми Г. Гайне, який спостерігає за спаленням священної книги мусульман – Корану, однак сутність послання автора своєму реципієнту очевидне: книжка – духовний заповіт одного покоління іншим. У цьому ключі прочитується й мотив спалення книгодруків у романі «451 градус за Фаренгейтом» (1953) американського фантаста Р. Бредбері (1920–2012) на рівні самотньої алюзії на події 1933 р. в Німеччині (Mogen, 2007: 65). Власне, у часовому проміжку між появою названих творів тоталітарний режим націонал-соціалістів цілеспрямовано знищував книжки, ведучи боротьбу з неприйнятними для них світоглядними принципами, зокрема класової боротьби та матеріалізму, декадансу, хибного трактування німецької історії. Натомість пропагувалися такі ідеї, як відданість народу та державі, глорифікація минувшини німецького народу, відповідальна співпраця у справі національної розбудови, повага до безсмертного німецького народного духу (Verbrannt, 1973: 33).

Нацистська влада ще із квітня 1933 р. почала публікувати в газетах індекси-списки заборонених книг німецьких і зарубіжних авторів. Підставою для проведення «акції проти ненімецького духу» стали списки, які розробив для реорганізації міських і публічних бібліотек Берліна бібліотекар і націонал-соціаліст В. Геррманн (1904–1945).

Індексованими як «ненімецькі» виявилися усі твори з-під пера майстрів слова єврейського або німецько-єврейського походження. Такими ж визнано тексти марксистських і пацифістських авторів. Крім цього, були укладені спеціальні інструкції для шкіл, вищих навчальних закладів і різних відомств стосовно «очищення» культурного простору від «шкідливої й небажаної літератури» з «чорного списку» (Aigner, 1971: 21).

Основний індекс міністерства пропаганди охоплював художній доробок 149 письменників і 12 400 найменувань книжок (Barbian, 2019: 230). У книгарнях таємна державна політична поліція Третього Райху періодично проводила обшуки й у разі виявлення заборонених книг піддавала винних репресіям (Lewy, 2016: 57). За підтримки райхсміністра народної освіти та пропаганди Йозефа Геббельса (1897–1945) 10 травня 1933 р. в Берліні на Опернплатц відбулася демонічна театралізована церемонія публічного спалення книг. Прикметно, що майбутній найближчий соратник Гітлера на початку своєї політичної кар'єри спробував проявити себе як літератор, однак його п'єса «Мандрівник» («Der Wanderer», 1923) з уточненням у назві «Інший Німеччині» («Dem anderen Deutschland geschrieben») не мала успіху (Höfele, 2016: 137).

У 30-ті рр. ХХ ст. фізичне знищення представників німецькомовної літератури та їхніх творів набуло ознак цілеспрямованої державної політики. «Нова німецька держава, – слушно підкреслив швейцарський літературознавець та есеїст Вальтер Мушг (1898–1965), – підкорила духовну творчість велетенському бюрократичному апарату, щоб керувати нею з єдиного центру. Вона затисла інтелігенцію в кулаці та принижувала її так, що їй лишень залишалося або підкоритися, або загинути. Виступаючи від імені німецької народної свідомості, воно визначало, хто і що в німецькому мистецтві має право на існування» (Muschg, 2009: 30). Таким чином, мистецтво й культура стали ключовою мішенню тоталітарного режиму Третього Райху з метою утвердження контролю над суспільством, максимально звужуючи ймовірність будь-яких, навіть потенційних, непогоджених із владою важелів впливу на народну свідомість. Розпочалися процеси поглинання нацистською ідеологією тих культурних організацій, які могли чинити опір тоталітарному режиму.

Вивільнений простір у літературному житті країни заповнили своїми текстами ті автори, котрі були носіями єдино правильної «народної свідомості». Відповідно, спроби маніпуляції царинною

мистецтва, з реєстру якого були викинуті твори геніїв, призвели до закономірного зниження якісних критеріїв письменства не тільки з огляду на самобутність ідіостилу митців, але й через заідеологізованість їхньої творчості. Репрезентантами нацистської пропаганди, антисемітизму й відповідного інсценування життя тоталітарного суспільства стали, зокрема, Гайнріх Анакер (1901–1971), Вільфрід Баде (1906–1945), Адольф Бартельс (1862–1945), Ганс Бауманн (1914–1988), Рудольф Гаас (1877–1943), Артур Дінтер (1876–1948), Едвін Еріх Двінгер (1898–1981), Курт Еггерс (1905–1943), Дітріх Екарт (1868–1923), Йоганнес Лінке (1900–1945). Як влучно наголосили Юрген Гіллесгайм та Елізабет Міхаел, література такого штибу майже без винятку є «продуктом неабиякої духовної простоти, написаним насамперед авторами інтелектуальної посередності» (Hillesheim, 1993: 7). З іншого боку, в питанні рецепції літератури під знаком націонал-соціалізму естетичні якості постають другорядним мірилом.

Загалом літературний процес у нацистській Німеччині не був монолітним та уніфікованим, розгалужуючись на різні – у соціальному й ідейному вимірах – напрями. Суттєвий внесок в утвердження людиноненависницької атмосфери внесли репрезентанти дискурсу, що охопив діяльність: а) антисемітських агітаторів межі ХІХ–ХХ ст. і ранньої Ваймарської республіки (А. Бартельс, А. Дінтер), б) апологетів «консервативної революції» чи так званих «соціал-революціонерів» (Е. Е. Двінгер, Е. фон Заломон, Ф. Шаувекер), в) партійних письменників (Е. В. Мьоллер, Г. Цоберлайн, Б. фон Шірах). У цьому зв'язку варто зазначити: нацистські автори, життя яких не обірвалося упродовж існування Третього Райху, попри загальний осуд, після завершення Другої світової війни й надалі мали змогу фактично безперешкодно продовжувати свою літературну діяльність (Böttiger, 2012: 27). Тут можна назвати такі імена, як Г. Анакер, Г. Бауманн, Я. Е. В. Бонзельс, В. Веспер, Г. Грім, Е. Е. Двінгер, Е. В. Мьоллер, Г. Цеберлайн, Ф. Шаувекер, Ф. Г. Юнгер.

Втручання в організацію літературного життя у країні стало певним поштовхом для становлення такого феномену в німецькомовному письменстві, як «внутрішня еміграція» (Schriftsteller, 2019). Тут доцільно підкреслити, що література еміграції, яка постала як явище після 1933 р., увібрала в себе твори не тільки письменників у вигнанні, але й тих авторів, котрі тією чи іншою мірою присвятили себе боротьбі проти нацизму.

Перша примітна студія, у котрій подано критичний аналіз літератури в період домінування

нацистської ідеології, з'явилася 1961 р. Йдеться про есеїстичну публікацію Франца Шонауера (1920–1989) під назвою «Німецька література у Третньому Райху. Спроба представлення з полемічно-дидактичним наміром» («Deutsche Literatur im Dritten Reich. Versuch einer Darstellung in polemisch-didaktischer Absicht») (Schonauer, 1961). Попри те, що книжка містить доволі суперечливі акценти із критикою митців, які обрали для себе опцію внутрішньої еміграції (Friedrich, 2000: 6), вона заклала підвалини для осмислення та переосмислення націонал-соціалістичної літератури у другій половині ХХ ст.

У 60-ті рр. з'явилося ще декілька важливих книжкових позицій. Одна з них – «Література та поезія в Третньому Райху» («Literatur und Dichtung im Dritten Reich», 1963). У чотирьох розділах історик Йозеф Вулф (1912–1974), що пережив Голокост, ґрунтовно висвітлив на основі документів події 1933 р., які призвели до появи таких явищ, як «керована література» («gesteuerte Literatur»), «література, властива панівній расі» («arteigene Literatur»), «чужорідна література» («artfremde Literatur») (Wulf 1963). Працю документального характеру під назвою «Література під свастикою. Третій Райх та його поезія» («Literatur unterm Hakenkreuz. Das Dritte Reich und seine Dichtung») видав 1966 р. публіцист Ернст Леві (1920–2002). Довідковий апарат цієї роботи охопив влучні коментарі відібраних зразків поезії, а також перелік коротких біографій їхніх авторів (Loewy, 1966).

З-поміж теоретичних студій заслуговує на увагу збірник статей «Німецька література у Третньому Райху: теми, традиції, впливи» («Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen») (Die deutsche Literatur, 1976), що побачив світ під редакцією Горста Денклера та Карла Прюмма. Для досліджуваної проблематики найбільш вагомими постають студії «Літературний націонал-соціалізм. Ідеологічні, політичні та суспільно-історичні взаємозв'язки» («Der literarische Nationalsozialismus. Ideologische, politische und sozialhistorische Wirkungszusammenhänge») Клауса Фондунга (Vondung 1976), «У гущі внутрішньої еміграції» («Im Dickicht der inneren Emigration») Райнгольда Грімма (Grimm 1976), «Література антифашистського опору в Німеччині» («Die Literatur des antifaschistischen Widerstandes in Deutschland») Вольфганга Еммеріха (Emmerich, 1976) і «Нефашистська література «юного покоління» в націонал-соціалістичній Німеччині» («Die nichtfaschistische Literatur der «jungen

Generation» im nationalsozialistischen Deutschland») Ганса Дітера Шефера (Schäfer, 1976).

У 1979 р. з ініціативи германіста Вольфганга Ельфе, котрий працював в Університеті штату Нью-Йорк в Олбані, побачило світ видання «Німецька екзильна література, література у Третньому Райху» («Deutsche Exilliteratur, Literatur im Dritten Reich») (Deutsche Exilliteratur, 1979). Йдеться про матеріали II-го симпозиуму з питань літератури вигнання, що відбувся в Університеті Південної Кароліни й увиразнив візії про літературні явища цього періоду переважно американських германістів. Структурно книжка складається із трьох взаємопов'язаних розділів – «Про літературу в Німеччині та поза нею: порівняльні міркування», «Екзильна література», «Література в Третньому Райху». Такий методологічний підхід дав підстави таким авторам, як Гай Стерн (Stern, 1979), Ебергард Фрей (Frei, 1979), Крістоф Ейкман (Eykman, 1979) дійти висновку: літературу вигнання не можна розглядати у відізолюваній площині. З одного боку, екзильна література нерозривно поєднана з німецькими традиціями, а з іншого – репрезентує протилежність творчості письменників-екзильянтів літературі у Третньому Райху за умов їхньої інтеграції в культурне та суспільно-політичне життя країн свого перебування. Іншими словами, науковцям чи не вперше вдалося вивести літературу вигнання, сказати б, із екзилу.

Значні заслуги в дослідженні специфіки літератури вигнання належать Фрітйофу Траппу. Упродовж 1984–2008 рр. учений очолював Гамбурзький відділ німецької екзильної літератури, що був заснований Гансом Вольффгаймом (1904–1973) у 1970 р. при Гамбурзькому університеті, а у 2001 р. отримав назву науково-дослідного центру німецької екзильної літератури ім. Вальтера А. Берендзона (1884–1984). Напередодні призначення на цю посаду Ф. Трапп опублікував студію «Література в екзилі» («Literatur im Exil») навчально-наукового характеру. З-поміж публікацій на цю тему вона виділяється тим, що її автор представив типологічний опис цього феномену крізь призму генологічного аналізу з відповідним поділом на драматургію, лірику та роман. Ф. Трапп простежує особливості рецепції, політичні причини, визначальні чинники письменства в екзилі та пов'язані з цим зміни в літературній системі. Окремий розділ присвячено впливу радянської політики на творчість письменників-екзильянтів (Trapp, 1983: 201–210). Генологічна варіативність жанрових форм текстів цього періоду розглянута також у збірнику наукових праць «Художня твор-

чість у Третньому Райху?: про літературу в Німеччині 1933–1945» («Dichtung im Dritten Reich?: zur Literatur in Deutschland 1933–1945») (Dichtung im Dritten Reich, 1996) за редакцією Крістіане Кеммерер і Вальтера Делабара. Проте в цьому випадку автори зосередили свою увагу головним чином винятково на розкритті поетичного дискурсу.

Карл Гайнц Йоахім Шепс за умов еміграції у США, куди виїхав у 1967 р., написав книжку «Німецька література між Світовими війнами. Література в Третньому Райху» («Deutsche Literatur zwischen den Weltkriegen. Literatur im Dritten Reich»). У контексті визначального предмета дослідження вчений окремо зосереджується на характеристиці «нефашистської й антифашистської літератури». К. Г. Й. Шепс ґрунтовно висвітлив такі явища, як «внутрішня еміграція», «література опору», «література з таборів, гетто та в'язниць», «класики у супротиві», «витоки

німецької повоєнної літератури» (Schoeps, 1992: 157–201). Ці питання заслуговують на окреме осмислення в наступних дослідженнях.

Висновки. Як показав аналіз, рецепцію німецькомовного письменства у реаліях політики націонал-соціалістичного режиму недоцільно зводити виключно до творів, написаних у часовий проміжок між 1933 та 1945 рр., адже його прояви мали як свої витоки, так і відголоси. У цьому зв'язку дещо дискусійним видається твердження відомого швейцарсько-німецького літературознавця Конрада Файлхенфельдта про те, що порівняно з іншими літературно-історичними епохами «німецька література вигнання» має максимально точне часове окреслення (Feilchenfeldt, 1986: 11). Неспростовними є опорні дати: 1) призначення Адольфа Гітлера райхсканцлером Німеччини 30 січня 1933 р.; 2) капітуляція Третього Райху 9 травня 1945 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aigner D. Die Indizierung „schädlichen und unerwünschten Schrifttums“ im Dritten Reich. Frankfurt am Main : Buchhändler-Vereinigung, 1971. 101 S.
2. Barbian J. P. Literaturpolitik im „Dritten Reich“: Institutionen, Kompetenzen, Betätigungsfelder. Berlin-Boston : De Gruyter – De Gruyter Saur, 2019. 394 S.
3. Böttiger H. Die Gruppe 47: als die deutsche Literatur Geschichte schrieb. München : Dt. Verl. -Anst., 2012. 477 S.
4. Deutsche Exilliteratur, Literatur im Dritten Reich / hrsg. von W. Elfe. Bern, Frankfurt am Main, Las Vegas : Lang, 1979. 191 S.
5. Dichtung im Dritten Reich?: zur Literatur in Deutschland 1933–1945 / hrsg. von Ch. Caemmerer, W. Delabar. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1996. 311 S.
6. Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen / hrsg. von H. Denkler, K. Prümm. Stuttgart : Reclam, 1976. 556 S.
7. Emmerich W. Die Literatur des antifaschistischen Widerstandes in Deutschland. *Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen* / hrsg. von H. Denkler, K. Prümm. Stuttgart : Reclam, 1976. S. 427–458.
8. Eykman Ch. Nationalsozialistische Lyrik als Beispiel affirmativer Literatur. *Deutsche Exilliteratur, Literatur im Dritten Reich*. Bern, Frankfurt am Main, Las Vegas : Lang, 1979. S. 170–183.
9. Feilchenfeldt K. Deutsche Exilliteratur 1933–1945: Kommentar zu einer Epoche. München : Winkler, 1986. 255 S.
10. Frey E. Stiltendenzen der Lyrik des Dritten Reiches. *Deutsche Exilliteratur, Literatur im Dritten Reich*. Bern, Frankfurt am Main, Las Vegas : Lang, 1979. S. 158–169.
11. Friedrich H.-E. Deformierte Lebensbilder: Erzählmodelle der Nachkriegsautobiographie (1945–1960). Tübingen : Niemeyer, 2000. 456 S.
12. Grimm R. Im Dickicht der inneren Emigration. *Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen* / hrsg. von H. Denkler, K. Prümm. Stuttgart : Reclam, 1976. S. 406–426.
13. Heinrich Heines Werke. Salzburg: Verlag „Das Bergland-Buch“, 1954. 1184 S.
14. Hillesheim J., Michael E. Lexikon nationalsozialistischer Dichter: Biographien – Analysen – Bibliographien. Würzburg : Königshausen und Neumann, 1993. 490 S.
15. Höfele A. No Hamlets: German Shakespeare from Nietzsche to Carl Schmitt. Oxford : Oxford University Press, 2016. 329 p.
16. Hohendahl P. U. Benn, Wirkung wider Willen: Dokumente zur Wirkungsgeschichte Bennis. Frankfurt am Main : Athenäum-Verlag, 1971. 512 S.
17. Lewy G. Harmful and undesirable: book censorship in Nazi Germany. New York : Oxford University Press, 2016. 268 p.
18. Loewy E. Literatur unterm Hakenkreuz: Das Dritte Reich und seine Dichtung. Eine Dokumentation. Frankfurt am Main : Europäische Verlagsanst., 1966. 365 S.
19. Mogen D. On Fahrenheit 451 as Social Criticism. *Bloom's Guides: Fahrenheit 451* / ed. by Harold Bloom. New York : Chelsea House Publishers, 2007. P. 62–66.
20. Muschg W. Die Zerstörung der deutschen Literatur und andere Essays / hrsg. von J. Schütt, W. Stephan; mit einem Nachwort von J. Schütt. Zürich : Diogenes, 2009. 956 S.
21. Nürnberger Ch. Mutige Menschen – Widerstand im Dritten Reich. Stuttgart : Gabriel Verlag, 2009. 298 S.

22. Schäfer H. D. Die nichtfaschistische Literatur der „jungen Generation“ im nationalsozialistischen Deutschland. *Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen* / hrsg. von H. Denkler, K. Prümm. Stuttgart : Reclam, 1976. S. 459–503.
23. Schoeps K.-H. Literatur im Dritten Reich (1933–1945). Berlin : Weidler, 2000. 318 S.
24. Schoeps K.-H. J. Deutsche Literatur zwischen den Weltkriegen. Teil: 3., Literatur im Dritten Reich. Bern-Frankfurt am Main – New York : Lang, 1992. 237 S.
25. Schonauer F. Deutsche Literatur im Dritten Reich: Versuch einer Darstellung in polemisch-didaktischer Absicht. Olten-Freiburg i. Br. : Walter, 1961. 196 S.
26. Schriftsteller in Exil und Innerer Emigration: literarische Widerstandspotentiale und Wirkungschancen ihrer Werke / hrsg. von M. Gołaszewski, L. Krenzlin, A. Wilk. Berlin : Quintus, 2019. 383 S.
27. Stern G. Die Thematik „Flucht und Exil“ innerhalb und ausserhalb des Dritten Reiches: Eine Konfrontation. *Deutsche Exilliteratur; Literatur im Dritten Reich*. Bern, Frankfurt am Main, LasVegas : Lang, 1979. S. 60–78.
28. Strauch D. Ihr Mut war grenzenlos: Widerstand im Dritten Reich. Weinheim-Basel : Beltz und Gelberg, 2006. 240 S.
29. Trapp F. Literatur im Exil. Bern-Frankfurt am Main : Lang, 1983. 250 S.
30. Verbrannt, verboten, verdrängt?: Literatur und Dokumente der deutschen Emigration nach 1933 als Zeugnisse des antifaschistischen Widerstandes sowie NS-Schrifttum / Zusammengestellt von D. Johannes unter Mitarbeit von G. Heintz, R. Wissler. Worms : Stadtbibliothek, 1973. 79 S.
31. Vondung K. Der literarische Nationalsozialismus. Ideologische, politische und sozialhistorische Wirkungszusammenhänge. *Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen* / hrsg. von H. Denkler, K. Prümm. Stuttgart : Reclam, 1976. S. 44–65.
32. Wulf J. Literatur und Dichtung im Dritten Reich: Eine Dokumentation. Gütersloh : Mohn, 1963. 471 S.

REFERENCES

1. Aigner D. Die Indizierung „schädlichen und unerwünschten Schrifttums“ im Dritten Reich [The indexing of “harmful and undesirable literature” in the Third Reich]. Frankfurt am Main: Buchhändler-Vereinigung, 1971. 101 p. [In German].
2. Barbian J. P. Literaturpolitik im „Dritten Reich“: Institutionen, Kompetenzen, Betätigungsfelder [Literary politics in the “Third Reich”: institutions, competencies, fields of activity]. Berlin-Boston: De Gruyter – De Gruyter Saur, 2019. 394 p. [In German].
3. Böttiger H. Die Gruppe 47: als die deutsche Literatur Geschichte schrieb [Group 47: when German literature made history]. München: Dt. Verl. -Anst., 2012. 477 p. [In German].
4. Deutsche Exilliteratur, Literatur im Dritten Reich [German exile literature, literature in the Third Reich] / hrsg. von W. Elfe. Bern, Frankfurt am Main, LasVegas: Lang, 1979. 191 p. [In German].
5. Dichtung im Dritten Reich?: zur Literatur in Deutschland 1933–1945 [Poetry in the Third Reich?: on literature in Germany during 1933–1945] / hrsg. von Ch. Caemmerer, W. Delabar. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996. 311 p. [In German].
6. Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen [German literature in the Third Reich: themes, traditions, effects] / hrsg. von H. Denkler, K. Prümm. Stuttgart: Reclam, 1976. 556 p. [In German].
7. Emmerich W. Die Literatur des antifaschistischen Widerstandes in Deutschland [The literature of the anti-fascist resistance in Germany]. *Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen [German literature in the Third Reich: themes, traditions, effects]* / hrsg. von H. Denkler, K. Prümm. Stuttgart: Reclam, 1976. Pp. 427–458. [In German].
8. Eykman Ch. Nationalsozialistische Lyrik als Beispiel affirmativer Literatur [National Socialist Poetry as an Example of Affirmative Literature]. *Deutsche Exilliteratur; Literatur im Dritten Reich [German exile literature, literature in the Third Reich]*. Bern, Frankfurt am Main, LasVegas: Lang, 1979. Pp. 170–183. [In German].
9. Feilchenfeldt K. Deutsche Exilliteratur 1933–1945: Kommentar zu einer Epoche [German exile literature during 1933–1945: Commentary on an era]. München: Winkler, 1986. 255 p. [In German].
10. Frey E. Stiltendenzen der Lyrik des Dritten Reiches [Stylistic tendencies of the poetry of the Third Reich]. *Deutsche Exilliteratur; Literatur im Dritten Reich [German exile literature, literature in the Third Reich]*. Bern, Frankfurt am Main, LasVegas: Lang, 1979. Pp. 158–169. [In German].
11. Friedrich H.-E. Deformierte Lebensbilder: Erzählmodelle der Nachkriegsautobiographie (1945–1960) [Deformed Life Images: Narrative Models of Post-War Autobiography (1945–1960)]. Tübingen: Niemeyer, 2000. 456 p. [In German].
12. Grimm R. Im Dickicht der inneren Emigration [In the thicket of inner emigration]. *Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen [German literature in the Third Reich: themes, traditions, effects]* / hrsg. von H. Denkler, K. Prümm. Stuttgart: Reclam, 1976. Pp. 406–426. [In German].
13. Heinrich Heines Werke [Heinrich Heine’s works]. Salzburg: Verlag „Das Bergland-Buch“, 1954. 1184 p. [In German].
14. Hillesheim J., Michael E. Lexikon nationalsozialistischer Dichter: Biographien – Analysen – Bibliographien [Lexicon of National Socialist Poets: Biographies – Analyzes – Bibliographies]. Würzburg: Königshausen und Neumann, 1993. 490 p. [In German].
15. Höfele A. No Hamlets: German Shakespeare from Nietzsche to Carl Schmitt. Oxford: Oxford University Press, 2016. 329 p. [In English].
16. Hohendahl P. U. Benn, Wirkung wider Willen: Dokumente zur Wirkungsgeschichte Benns [Benn, Reluctance to act: documents on the history of Benn’s impact]. Frankfurt am Main: Athenäum-Verlag, 1971. 512 p. [In German].

17. Lewy G. Harmful and undesirable: book censorship in Nazi Germany. New York: Oxford University Press, 2016. 268 p. [In English].
18. Loewy E. Literatur unterm Hakenkreuz: Das Dritte Reich und seine Dichtung. Eine Dokumentation [Literature under the swastika: The Third Reich and its poetry. A documentation]. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanst., 1966. 365 p. [In German].
19. Mogen D. On Fahrenheit 451 as Social Criticism. *Bloom's Guides: Fahrenheit 451* / ed. by Harold Bloom. New York: Chelsea House Publishers, 2007. Pp. 62–66. [In English].
20. Muschg W. Die Zerstörung der deutschen Literatur und andere Essays [The Destruction of German Literature and Other Essays] / hrsg. von J. Schütt, W. Stephan; mit einem Nachwort von J. Schütt. Zürich: Diogenes, 2009. 956 p. [In German].
21. Nürnberger Ch. Mutige Menschen – Widerstand im Dritten Reich [Courageous people – resistance in the Third Reich]. Stuttgart: Gabriel Verlag, 2009. 298 p. [In German].
22. Schäfer H. D. Die nichtfaschistische Literatur der «jungen Generation» im nationalsozialistischen Deutschland [The non-fascist literature of the «young generation» in National Socialist Germany]. *Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen* [German literature in the Third Reich: themes, traditions, effects] / hrsg. von H. Denkler, K. Prümm. Stuttgart: Reclam, 1976. Pp. 459–503. [In German].
23. Schoeps K.-H. Literatur im Dritten Reich (1933–1945) [Literature in the Third Reich (1933–1945)]. Berlin: Weidler, 2000. 318 p. [In German].
24. Schoeps K.-H. J. Deutsche Literatur zwischen den Weltkriegen. Teil: 3., Literatur im Dritten Reich [German literature between the world wars. Part: 3., Literature in the Third Reich]. Bern-Frankfurt am Main – New York: Lang, 1992. 237 p. [In German].
25. Schonauer F. Deutsche Literatur im Dritten Reich: Versuch einer Darstellung in polemisch-didaktischer Absicht [German literature in the Third Reich: Attempt to present it with a polemical-didactic intention]. Olten-Freiburg i. Br.: Walter, 1961. 196 p. [In German].
26. Schriftsteller in Exil und Innerer Emigration: literarische Widerstandspotentiale und Wirkungschancen ihrer Werke [Writers in exile and internal emigration: potential for literary resistance and the potential for impact of their works] / hrsg. von M. Gołaszewski, L. Krenzlin, A. Wilk. Berlin: Quintus, 2019. 383 p. [In German].
27. Stern G. Die Thematik „Flucht und Exil“ innerhalb und ausserhalb des Dritten Reiches: Eine Konfrontation [The subject of “Flight and Exile” inside and outside the Third Reich: A confrontation]. *Deutsche Exilliteratur, Literatur im Dritten Reich* [German exile literature, literature in the Third Reich]. Bern, Frankfurt am Main, Las Vegas: Lang, 1979. Pp. 60–78. [In German].
28. Strauch D. Ihr Mut war grenzenlos: Widerstand im Dritten Reich [Their courage was limitless: resistance in the Third Reich]. Weinheim-Basel: Beltz und Gelberg, 2006. 240 p. [In German].
29. Trapp F. Literatur im Exil [Literature in exile]. Bern-Frankfurt am Main: Lang, 1983. 250 p. [In German].
30. Verbrannt, verboten, verdrängt?: Literatur und Dokumente der deutschen Emigration nach 1933 als Zeugnisse des antifaschistischen Widerstandes sowie NS-Schrifttum [Burned, banned, displaced?: Literature and documents from the German emigration after 1933 as evidence of the anti-fascist resistance as well as Nazi literature] / Zusammenge stellt von D. Johannes unter Mitarbeit von G. Heintz, R. Wisser. Worms: Stadtbibliothek, 1973. 79 p. [In German].
31. Vondung K. Der literarische Nationalsozialismus. Ideologische, politische und sozialhistorische Wirkungszusammenhänge [The literary national socialism. Ideological, political and socio-historical interdependencies]. *Die deutsche Literatur im Dritten Reich: Themen, Traditionen, Wirkungen* [German literature in the Third Reich: themes, traditions, effects] / hrsg. von H. Denkler, K. Prümm. Stuttgart: Reclam, 1976. Pp. 44–65. [In German].
32. Wulf J. Literatur und Dichtung im Dritten Reich: Eine Dokumentation [Literature and Poetry in the Third Reich: A Documentation]. Gütersloh: Mohn, 1963. 471 p. [In German].